

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ. ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 94(477):[323.281:37]"1920/1930"

DOI 10.12958/2227-2844-2020-6(337)-83-108

Бривко Микола Вікторович,

науковий співробітник Національного історико-меморіального заповіднику „Биківнянські могили”, аспірант

ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”, м. Київ, Україна.

niksneq425@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-7959-8505>

ПОЛІТИЧНЕ ЦЬКУВАННЯ ТА „БОРОТЬБА З ВОРОГАМИ НАРОДУ” В СИСТЕМІ ОСВІТИ УРСР 1920–1930-х рр.

Політичні переслідування, цькування та репресії більшовиками власного народу, і насамперед представників інтелігенції, у тому числі й освітян, були складовою радянського тоталітарного режиму протягом усього його існування, та найбільш виявили свій прояв у 1920–1930-х роках. Безпосередньо політичних цькувань, переслідувань, репресій в тих чи інших формах зазнавали усі категорії верст тогочасного населення УРСР, що спричинило поширення такого явища, як „боротьба з ворогами народу”, уявних в свідомості керівництва радянської влади, в усіх закладах, установах, підприємств та організаціях. У той же час сьогодні, для сучасного суспільства все ще є актуальним питання переслідувань та цькувань, як і питання якими ж засобами відбувалося і відбувається це і як впливала така „боротьба”, її пропаганда, на людину і суспільство. І найголовніше як протидіяти проявам цього в сучасному світі, і в Україні, зокрема, в умовах „гібридної війни” з боку Російської Федерації.

Мета роботи – представити добу становлення тоталітарної системи та „боротьби з ворогами народу” не тільки очима замовників, ідеологів, організаторів, пропагандистів у контексті політичних переслідувань та цькування конкретних осіб у 1920–1930-х років на основі вивчення архівно-кримінальних, архівних справ та інших джерел, насамперед через публікації у засобах масової інформації. А й з’ясувати які засоби політичного цькування застосовувалися та яким чином уся так звана „боротьба з ворогами народу” впливала на людину і суспільство радянської України того часу, насамперед в системі освіти.

Об’єктом вивчення є матеріали щодо висвітлення так званої „боротьби з ворогами народу” радянською владою і політичне цькування, як окремих освітян, так і освітніх установ УРСР у 1920–1930-х рр.

Предметом вивчення є публікації в засобах масової інформації УРСР, насамперед освітніх й дитячих, матеріали інших джерел, у тому числі усних свідчень та мемуарів, щодо політичного цькування, переслідування освітян та „боротьби з ворогами народу” в освітньому середовищі УРСР в цілому.

Розглядаючи історіографічний дискурс, котрий розкриває стан наукового дослідження, можна констатувати, що тривалий час питання політичного цькування та переслідування освітян у 1920–1930-х роках було поза уваги науковців, що у своїй більшості розглядало це питання лише у загальному контексті вивчення історії політичних репресій на території України або щодо певних особистостей, навчальних закладів чи регіонів. Серед них, найбільш ґрунтовною є монографія В. Марочка й Г. Хіллінга (2003), в якій наводиться узагальнюючий зріз політичних репресій проти учителів та викладачів, та все ж таки не охоплюючи усі аспекти більшовицького терору щодо освітян.

У той же час схожих наукових праць, що висвітлюють політичні репресії освітян УРСР у 1920–1930-ті роках, можна назвати йще чимало та лише невелика частина науковців торкатися такого аспекту, як питанню вивчення та висвітлення радянською пропагандою політичних репресій. На цьому у своїх працях зосереджував увагу зокрема С. Кропачов (2011а; 2011б), певні аспекти вивчав у своїх дослідженнях О. Попов (2011). Також висвітлення пропаганди політичних репресій в освітніх засобах масової інформації у своїх дослідженнях торкався М. Бривко (2016; 2018).

Проте зазначена тема дослідження є не вичерпною і потребує достатньо глибшого вивчення, як для розуміння масштабів політичних переслідувань і репресій учителів УРСР 1920–1930-х років, і дослідження долі невинних жертв радянського тоталітарного режиму, так і для розуміння усього спектру методів й механізмів політичних переслідувань і цькування викладачів та учителів, як однієї з соціальних груп населення зокрема.

З приходом до влади більшовики людей розумової праці завжди критикували за так звану „дрібнобуржуазну ідеологію”, яку вони начебто намагалися нав’язати масам. Ця ідея тривалий час служила обґрунтуванням і причиною політичного цькування, переслідування та репресіям радянською тоталітарною системою багатьох викладачів вузів, учителів шкіл тощо.

Водночас учительство мало подвійну цінність для влади. Суто освітніх завдань, воно мало виконувати й виховні, насамперед ідеологічно-пропагандистські. Крім того, велику роль, як невід’ємну складову державної системи, ідеологічною трибуною культурно-освітньої та політико-виховної роботи серед населення мали засоби масової інформації, у тому числі дитячі й освітні. Про що неодноразово наголошували в своїх виступах Крупська Н., Луначарський А.,

Шацький С., Блонський П. та інші радянські педагоги й урядовці того часу. Газета „Народний учитель” з цього приводу писала: „*Поволі й професійна преса стає рупором комуністичних ідей*” (День преси, 1927, с. 1).

Саме газети та журнали мали давати читачам загальноприйнятій партією лозунги та положення, паралельно розгортаючи пропаганду „основ ленінізму”, а в подальшому „культу особистості” Сталіна і відповідно боротьбу радянської влади й комуністичної партії з „чисельними” „ворогами народу”. Світлана Маркова вказувала, що особливістю преси другої половини 1920-х – початку 1930-х рр. було те, що вона розмовляла з пересічними громадянами у мирний час, як із солдатами на війні, використовуючи гасла, заклики, звернення, команди (Маркова, 2015, с. 270).

Фактично українська журналістика, дитяча й педагогічна у тому числі, в складних умовах ідеологічної боротьби, контролю ставала дієвим інструментом й засобом політичного тиску й цькування так званих „ворогів народу”, „рупором” пропаганди цієї боротьби.

Слід відзначити, що якщо аналізувати публікацій 1920–1930-х років у засобах масової інформації, то крім висвітлення суспільно-політичного, культурного життя країни і світу, переважно під радянським кутом зору, і охопленням певних соціальних верств населення на які вони розраховані, то ми спостерігаємо два пов’язаних між собою напрямку тематики цих публікацій.

З одного боку це статті щодо висвітлення показових судових процесів як методу впливу й психологічного тиску на суспільство, і освітнього, і дитячого середовища зокрема. Та демонстрацією активної боротьби радянської влади з „ворогами народу”, як одними з головних перешкод у розвитку країни. Саме на боротьбі з „ворогами народу” наголошував в своїй доповіді „Про хиби партійної роботи і заходи ліквідації троцькістської та інших дворушників” на Пленумі ЦК ВКП(б) 3 березня 1937 року Й. Сталін, де головними ворогами радянської держави оголосив троцькістів. Ця доповідь було надруковано не тільки на сторінках центральних суспільно-політичних газет, а і в спеціалізованих педагогічних й дитячих виданнях, наприклад в газеті: „Шлях до знання” (м. Київ) (Про хиби, 1937а), „За більшовицькі педкадри” (м. Одеса) (Про хиби, 1937б), чи в журналі „Комуністична освіта” (м. Київ) (Про хиби, 1937в) тощо.

Висвітлення показових судових процесів регулювалося відповідними постановами й розпорядженнями. Так, наприклад, напередодні березневого Пленуму ЦК ВКП(б) 22 січня 1937 року була прийнята Постанова Політбюро ЦК ВКП(б) „Про процес у справі Пятакова, Радека, Сокольнікова, Серебрякова й інших”, в якому було визначено порядок висвітлення у засобах масової інформації його матеріалів (Лубянка, 2004, с. 54). У додатку до цієї постанови було більш

ширше визначено порядок висвітлення самого процесу, відгуків про хід та сам хід процесу. Про що і свідчать надруковані наприклад 24 січня 1937 року у газеті „Известия” (м. Москва) статті (Процес, 1937; Троцкистские, 1937; Врагов народа, 1937). Подібні публікації спостерігалися в педагогічних, піонерських, студентських та інших освітніх виданнях. Наприклад у газеті „Юний піонер” (м. Харків) з’являються статті: „Люті вороги, зрадники Батьківщини” (Люті вороги, 1937), „Почався процес антирадянського троцькістського центру” (Почався, 1937), в наступних номерах газети додаються статті про вирок суду: „Вирок” (Вирок, 1937а), „Говорить державний обвинувач – прокурор Союзу РСР тов. А.Я. Вишинський” (Говорить, 1937). В газеті „Шлях до знання” наприклад з’являється стаття „Вирок” (Вирок, 1937б), а в газеті „Радянський студент” - стаття „У прокуратурі Союзу РСР” (У прокуратурі, 1937), яка повідомляла про закінчення слідства у справі троцькістського „паралельного центру” і початку судових засідань.

Проте подібне висвітлення показових судових процесів в засобах масової інформації не є новим для радянської влади. Ще, 26 квітня 1921 року в газеті „Комуніст” (м. Харків) з’являється стаття „Справа „Національного центру”” (Справа, 1921) з фрагментами свідчень та початку судового розгляду. А в статті „До справи „Національного центру” від 28 квітня 1921 року стверджували, що „Національний центр” співпрацював з Добровольчою армією (До справи, 1921, с. 1). В цілому цей процес проти освітян-науковців доволі широко висвітлювався в засобах масової інформації.

Сам же процес відбувався 24–29 квітня 1921 року в приміщенні Харківського оперного театру, де надзвичайна сесія Харківського губернського революційного трибуналу розглянула справу колишніх гласних Харківської міської думи, звинувачених у здійсненні програми антибільшовицького політичного об’єднання „Національного центру”. На лаві підсудних опинилося 10 професорів харківських вузів з 24 осіб (Реабілітовані, 2005, с. 30; Гусєв&Вєрба, 1995, с. 158). Обвинувачені були засуджені до різних термінів ув’язнення в таборах, а деяких було звільнено (Реабілітовані, 2005, с. 81–82).

Велику хвилю публікацій, котра торкалася освітян, спостерігаємо щодо висвітлення судового процесу у справі „Спілка визволення України” („СВУ”). Це великі цикли статей під загальною назвою „Справа „Спілки визволення України” у газетах „Вісті” (Справа, 1930а), „Комуніст” (Справа, 1930б). Фактично ними і була започаткована ідеологічна кампанія переслідування творчої науково-педагогічної інтелігенції. „Сількори” та „робсількори” отримали можливість для „волевиявлення” класового гніву щодо „ворогів народу” (Кузьменко, 2006, с. 94).

У цілому в цьому процесі 19 квітня 1930 року Верховним судом УРСР за „контрреволюційну діяльність” та участь у „СВУ” було

засуджено до різних термінів 45 осіб, серед них 15 професорів вузів, 2 академіка ВУАН, 10 вчителів шкіл і директор середньої школи (Пристайко&Шаповал, 1995, с. 15), хоча низка науковців вважають, що заарештованих за цією справою набагато більше. Автори книги „Справа „Спілки визволення України”: невідомі документи і факти” (1995) вказують на 700 осіб (Там само, с. 44).

Радянська влада звинувачуючи у контрреволюційній націоналістичній діяльності освітян, у своїх чисельних публікаціях намагалася ставити певне клеймо, образ у свідомості пересічних громадян. У статті „СВУ в боротьбі за дітей” (1930) заарештованих педагогів було однозначно названо „націоналістичне антирадянське вчительство” (Кільколик&Фільшитинська, 1930). А 1-шу київську трудову школу, яку очолював В.Ф. Дурдуківський, вважали розсадником національних ідей, центром „національного виховання” й „національного визрівання” саме „буржуазно-поміщицьких груп молоді” – „острівцем молодих петлюренят” (Кузьменко, 2006, с. 96). В замітці „Куркуленки та поповичі – „зміна” „СВУ”” (1930) уточнювали, що „... склад учнів добирався таким чином, щоб пролетарським дітям було дуже важко досягти” (Куркуленки, 1930, с. 2).

Проте, ще більш потужну хвилю з висвітленням показових судових процесів, і не тільки московських, спостерігаємо у добу „Великого терору” 1937-1938 років, про що свідчать статті: „За зраду Батьківщини – смерть” (За зраду, 1937), „Гнів великого народу” (Гнів, 1937), „Голос радянської інтелігенції (Із резолюції зборів вчителів шкіл шахти ім. Сталіна)” (Голос, 1938).

Саме такі замітки постійно нагадували про „ворогів народу”. Що простежуємо наприклад у статтях: „Викоренити хиби в роботі й керівництві освітою дорослих” (Викоренити хиби, 1937), „Ліквідувати наслідки шкідницької діяльності ворогів” (Цимбал, 1937) тощо. Крім того показувалася „героїчність” працівників НКВС, зокрема у статтях: „Вся країна палко вітає славного соратника великого Сталіна – М. І. Єжова” (Вся країна, 1937), „Великий радянський народ на порох зітре ворогів” (Великий радянський, 1937) або прокуратури, які „нібито” були на варті соціалістичної законності, про що прокурор УРСР Л. Яченін писав: „... Соціалістична законність є могутнім важелем у боротьбі за високу соціалістичну культуру, ... за остаточне викорінення ворогів і ліквідацію наслідків їх шкідницької діяльності...” (Яченін, 1938, с. 3).

І такі публікації спостерігалися постійно й систематично. Саме вони розповідали радянському суспільству про шкідництво та контрреволюційну діяльність учителів, викладачів ВУЗів та навіть цілих освітніх установ й закладів, розповідали про виявлення класового ворога в системі освіти, про фашистських лазутчиків, що проникли до школи і вузів та науково-педагогічних установ. При цьому робиться постійний акцент та виявлення й пошук таких „ворогів народу”. В газеті „Правда” у

статті „Политическое воспитание учителей окупится сторицей” від 11 травня 1935 року підкреслювалось, що *„дело всей советской и партийной общественности – разоблачат чужаков...”* [мовою оригіналу] (Макаев, 1990, с. 143).

Такі ж формулювання спостерігаються і в українських ЗМІ. У статті професора Київського інституту соціального виховання О. Кулініч лунає заклик розпочати нещадну, непримиренну боротьбу з національно свідомою педагогічною громадськістю й українською інтелігенцією взагалі (Кулініч, 1931, с. 39–40). Наголошуючи на думці, що наприклад для В. Дурдуківського, одного з лідера „СВУ” *„мета виховання - велика вічна, незмінна; характер самого виховання – гармонійне. Джерело – феодално-аристократична Греція. Борці за нею – буржуазні, різного татунку, педагоги. Все це яскраво промовляє про себе. В супереч ясним, чітким класовим настановам радянської педагогіки щодо мети й виховання завдань, маємо тут неприкриту пропаганду буржуазії, ідеалістичні теорії, під прапором якої, ховаючись за гучні слова якої, буржуазія обробляла маси в своїх інтересах, в інтересах експлуататорської верхівки”* (Інститут рукопису, ф. 10, спр. 1076, арк. 10). Ці тези О. С. Кулініча повторює не тільки Чавдаров С. у статті „Шкідництво на педагогічному фронті: („Педагоги” з СВУ)” (Чавдаров, 1931, с. 40–48), а й чимало інших авторів.

Ми спостерігаємо поширення думки серед населення радянської України активізувати боротьбу проти інакомислення та знищення „ворогів народу” зокрема в системі освіти. Це ми і бачимо наприклад у статтях: „Базікання замість справжньої боротьби з буржуазними націоналістами. На зборах парторганізації Наркомосу УРСР” (Базікання, 1937), „Буржуазні націоналісти в облнаросвіті” (Шухман, 1937), „Очистити Одеський університет від буржуазно-націоналістичної погані” (Очистити, 1937), „Очистити університет від ворогів явних і замаскованих” (Глейзер, 1937), „Оздоровити Київський державний університет” (Демченко, 1938) тощо.

Додатковим засобом пропаганди репресій та „боротьби з ворогами народу” слугували видані окремими тиражами агітаційно-пропагандистські брошури. Так, у 1937 році видавництво ЦК ЛКСМУ „Молодий Більшовик” видає брошуру „Троцькістська банда реставраторів капіталізму”, де в першому розділі подають цілі й методи „ворогів народу – троцькістів” (Троцькістська банда, 1937).

Ще раніше видавалися брошури, щодо висвітлювання ходу показових процесу „СВУ”: „Спілка визволення України: З винувального висновку в справі „СВУ”” (Спілка визволення, 1930), „Спілка визволення України: Стенографічний звіт судового процесу” (Спілка визволення, 1931), або „Процес антисоветского троцкистского центра (23–30 января 1937 года)” (Процес антисоветского, 1937).

Відповідно певною реакцією на такі видання є прогнозовані й контрольовані мітинги й засідання в установах й організаціях, на яких висловлюють „своє ставлення до „ворогів народу””. Ці виступи є емоційними, гнівними, з вимогами покарати „троцькістських бандитів”. Наприклад в газетах „Комуніст” та „Чорноморська комуна” повідомлялось, що 23 листопада 1929 року у Харкові на мітингу студентів й викладачів вищих навчальних закладів спалювалися солом'яні фігури Єфремова й Чеховського (Жертви, 1993, с. 161). При цьому голова ДПУ УРСР В. Балицький закликав студентів „... очиститися от всякой грязи и еще настойчивее строит украинскую пролетарскую культуру” [мовою оригіналу] (Там само, с. 161).

Газета „Радянський студент” розповідала про загальноінститутський мітинг Київського індустріального інституту, в резолюції якого писали: „...вирок, що його винесено троцькістській банді, є грізним попередженням усім ворогам соціалістичної батьківщини” [мовою оригіналу] (П.-Й. Заслужена, 1937, с. 1). І тут же „Ми вимагаємо від слідчих органів прискорити розслідування справи всіх спільників підлої банди Троцького та посадити на лаву підсудних Бухаріна, Рикова. Угланова та інших” [мовою оригіналу] (Там само, с. 1).

Подібне відбувалося і в школах. У статті „Расстрелять торговцев родиной” учні 10-А класу повної середньої школи м. Сніжне Донецької області вимагали „фізичного знищення усіх членів паралельного троцькістського центру...” [мовою оригіналу] (Расстрелять, 1937).

Такі публікації і зібрання нарощували масовий психоз, істерію, народне незадоволення та атмосферу загальної „пильності”. Газета „Юний піонер” наголошувала: „Ніколи не забувати про капіталістичне оточення, - ось чому вчить нас товариш Сталін. [...] ось чому кожен з нас повинен виховувати себе пильним і завжди готовим дати відсіч ворогові” (Пильність, 1937, с. 1). А у статті Ілленко В. „Загострити більшовицьку пильність студентів КОМВИШу” (Ілленко, 1933), вказувалось на незадовільне озброєння студентів ленінізмом.

Загальна мета цього була цілком практична, а саме виправдовувати виявлення „антирадянських”, „фашистських”, „терористичних” організацій не тільки у великих містах, а й маленьких містечках, селах і селищах. Відповідно це б дозволяло центральній владі спитати за „перегиби” з місцевих партійних організацій у випадку зміни політичного курсу.

У той же час, пошук „ворогів народу” потребував певної персоналізації. У зв'язку з цим, можна констатувати, що другий напрямок політичних переслідувань та цькувань пов'язан, як з конкретними постатями освітян, так і з установами. Торкалося це усіх без винятку, як наркома освіти чи керівника закладу освіти або науково-дослідницької установи, так і звичайного викладача вузу або учителя школи.

Вже у 1929 році в журналі „Работник просвещения” (№ 19) у статті „Правый уклон свил себе прочное гнездо в педагогике” В. Шульгін звинувачує у правоопортуністичних поглядах директора єврейської художньо-промислової школи м. Києва Марка Ісайовича Епштейна, котрий вказував на труднощі впровадження принципів політехнізму в школах (Кліцаков, 1990, с. 61). Певним наслідком цього було закриття школи та переїзд М. Епштейна у 1932 році до Москви та поступова зменшення його творчих доробок.

Більш агресивніше й масштабніше цькування можна спостерігати щодо педагога, науковця, академіка Сергія Олександровича Єфремова, одного з лідерів так званої організації „СВУ”, в статтях, таких як: „Протест проти виступів Єфремовщини” (1928), „Єфремовщину засуджено” (Н. Н., 1928), або у статтях А. Хвилі (1930, 1933а, 1933б). До того ж, у березні 1929 року VI з’їзд Рад Переяславщини окремим пунктом прийняв декларацію освітян, в якій виступали із засудженням діяльності академіка С. Єфремова (Тарапон, 2014, с. 149). Як, підсумок цього, С. Єфремова у 1930 році було засуджено до 10 років ув’язнення, а у 1939 році він загинув в одному з таборів.

Певним прикладом політичного цькування з боку влади у засобах масової інформації і в рідній установі є постать завідуючого кафедри акушерства й гінекології Київського медичного інституту, професора Олександра Івановича Крупського (1875–1943). Так, 23 вересня 1937 році в газеті „Пролетарська правда” друкують статтю „Подвійна „бухгалтерія” професора О. Крупського. Шкідницька діяльність дворушника і його ворожого „ядра” в акушерсько-гінекологічній клініці № 1 Київського медичного інституту”, яка стала першою ластівкою, і стала приводом для проведення зборів колективу факультетської терапевтичної клініки медичного інституту, де директор клініки, академік Стражеско Микола Дмитрович *„висловив своє глибоке обурення підлою дворушницькою діяльністю замаскованого буржуазного націоналіста Крупського, що протягом багатьох років вів розкладницьку роботу в стінах медичного інституту”* (Крупському, 1937, с. 4). У резолюції цих зборів вказується, що *„колектив клініки вимагає негайного звільнити Крупського з кафедри, позбавити звання професора та зняти його з роботи в медичному інституті”* (Там само).

Схожі збори відбулися і в очній клініці медичного інституту, де директор клініки, професор Левицький Михайло Андрійович вказував, що: *„Крупський – ховаючись за ширмою медичного інституту, фактично вів розкладницьку антирадянську роботу протягом останніх років. Про це дехто знав, дехто сигналізував, але ворога не виявили як слід...”* (До кінця, 1937, с. 4). Незабаром ці виступи були надруковані у газеті „Пролетарська правда”. Крім того, виходить ще одна стаття з резолюцією загальних зборів лікарів акушерсько-гінекологічної клініки медичного інституту, де зазначалося, що: *„Викриття підлабузника*

Крупського, який оточив себе лютими ворогами народу, сигналізує про те, що в рядах лікарів ще є немало ворогів, які притаїлися і нишком шкочуть соціалістичній батьківщині. Найперше наше завдання – знищити цю погань, широким розгортанням критики ліквідувати всі дефекти у практичній роботі. Таким, як Крупський, не повинно бути місце серед чесних радянських працівників” (Плямуємо, 1937, с. 4).

Підсумків цього політичного переслідування було звільнення з роботи Крупського Олександра Івановича, що також було повідомлено в газеті „Пролетарська правда” за 28 вересня 1937 року (Буржуазного, 1937, с. 4). Та арешт О.І. Крупський органами НКВС УРСР, проте через декілька місяців він отримав свободу, натомість йому заборонили жити і працювати в Україні. З великими труднощами вченому вдалося знайти роботу у Воронежі в обласному інституті материнства і дитинства. А згодом після тривалих погоджень стати професором Воронежського медичного інституту і директором клініки акушерства і гінекології (1939–1943), та під час радянсько-німецької війни у 1943 році він помер у Москві (Амосова).

Не оминув політичного цькування і відомий професор історії, завідувач кафедри давньої історії Київського державного університету, науковий співробітник ВУАН УРСР – Штепа Кость Тодосійович (1896 – 1956), що був заарештований 18 березня 1938 року органами НКВС УРСР (ГДА СБУ, ф.6, спр. 49863фп, т. 1, арк. 6). Хоча ще у червні 1937 року у статті Я. Доннера „Шкідлива безтурботність. Про журнал „Комуністична освіта”” використовуючи публікацію „До методики вивчення французької буржуазної революції XVIII сторіччя у 8 класі середньої школи” К. Штепу звинувачують у шкідницькій діяльності, котра дезорганізує викладачів історії та по своїй суті є контрреволюційною (Доннер, 1937, с. 3).

На підставі постанови НКВС УРСР від 27 вересня 1939 року 29 вересня 1939 року він був звільнений (ГДА СБУ, ф. 6, спр. 49863фп, т. 1, арк. 202). Після чого поновлений на своїх посадах у Київському державному університеті. Вже під час німецько-фашистської окупації у вересні – грудні 1941 році очолював відділ освіти й культури в Київській міській управі. А з наближенням радянських військ емігрував спочатку до Німеччини, а в подальшому до США.

Зазнала політичного цькування і професорка історії Київського університету Наталя Юстівна Мірза-Авакьянц, котра в своїх лекціях робила наклеп на колгоспників України та відверто протягує буржуазно-націоналістичні концепції (Пустецький&Козерацький, 1937, с. 2). А також: „пропагандировала над классовость государственной власти в будущем „независимом украинском государстве”, затушевала эксплуататорскую суть христианства, безклассовость в прошлом Украины” [мовою оригіналу] (ГДА СБУ, ф. 6, спр. 50021, арк. 42). Окрім того, ще 31 січня 1935 року на загальноінститутських зборах її

звинуватили в тому, що вона „недостатньо долає своє націоналістичне минуле, в лекціях опошляє М. М. Покровського, говорячи, що в нього є помилки” (Климов, 2009, с. 231).

В подальшому, 12 червня 1938 року Наталю Юстовну Мірза-Авакьянц заарештували, а 16 березня 1939 року Військовим трибуналом Київського особливого військового округу їй було засуджено до 10 років таборів з конфіскацією майна (ГДА СБУ, ф. 6, спр. 50021, арк. 362).

Намагався протистояти політичному цькуванню, захищаючи і виправдуючи свої наукові нароби і професор Залужний Олександр Сафронович, котрий за думкою наркома освіти УРСР В.П. Затонського: „... у своїй книжці „Учення про колектив” намагається замінити класовий аналіз суспільства реактологічним. ... зводить наклеп на марксизм та обвинувачує його тим, що він „не з’ясовує механізму постання колективів”” [мовою оригіналу] (Затонський, 1925, с. 40). Трохи раніше Д. Скуратівським у статті „Проти біологізації колективізму” (1930) звинуватив О. Залужного у біологізаторстві та механіцизмі (Скуратівський, 1930, с. 85–92). Під тиском політичних переслідувань Олександр Залужний у 1935 році змушений був переїхати до Москви, а у 1938 році заарештований органами НКВС і 3 квітня 1941 року помер.

Тенденцію критики педології як науки, її цькування спостерігаємо і в подальшому, наприклад у передовій статті журналу „Педология” (головний редактор – А. Залкінд) „Лист т. Сталіна і методологічна пильність на педологічному фронті”, зазначалося: „Методологічній розхлябаності, відсутності партійної пильності, гнилому лібералізму на педологічному фронті повинен бути покладений край” [мовою оригіналу] (Письмо, 1931, с. 2).

Повний же розгром педології, як галузі науки, відбувся із прийняттям Постанови ЦК ВКП(б) від 4 липня 1936 року „Про педологічні збочення в системі Наркомосу”, в якій педологічні працівники, науковці були звинувачені у шкідницькій діяльності в галузі освіти (Історія, 2005, с. 400–404; Народное образование, 1974, с. 173–175). Фактично окрім заборони наукових праць й книг відомих вчених, почалася кампанія із закликами до боротьби з педологією, що і бачимо у статтях „Остаточно ліквідувати залишки педології” (Остаточно, 1936), а у журналі „Комуністична освіта” з липня 1936 р. з’являється рубрика „Викриття педологічної псевдонауки”, яка впродовж року розміщувала публікації з критикою основних наукових засад педології (Г. Костюк (1936), І. Хаїт (1936а, 1936б)) та їх втілення в освітню практику (П. Волинський (1936), М.Штівельман (Штівельман&Турбовська, 1936)).

Не менш жахливим і циничним є і те, що радянська влада використовуючи політичне цькування доводило до самогубства та використовувало політичне цькування і після смерті людини. Нарком освіти УРСР Микола Скріпник, на Пленумі ЦК КП(б)У в червні

1933 року прилюдно був звинувачений у тому, що „вороги із партквітками і без нього ховалися за його широку спину”, що він мав „серйозні помилки... і в його літературних працях з національного питання та культурного будівництва, в його практичній роботі – у керівництві системою освіти” (Шаповал, 1990, с. 104). Ці тези були підхоплені у статті „Про деякі помилки на теоретичному фронті” Панаса Петровича Любченка (Про деякі, 1933) та іншими радянськими партійними діячами.

Цього Миколи Скрипника не витримав і покінчив самогубством 7 липня 1933 року. Проте цькування його, його політики не припинилося. Вже 9 липня 1933 року на зборах Харківського міського партактиву на доповідь Попова М.М. приймається резолюція, яка не тільки вказує на „помилки” Скрипника, а звертає увагу на „правильне проведення українізації, посилення боротьби з механічним підходом до українізації; рішучій чистки партії від класово-чужих і ворожих націоналістичних елементів з партквітками, від опортуністів, ошуканців партії” (Про націоналістичні, 1933а, с. 1). Схоже відбувалося і на зборах Харківського партактиву (Про націоналістичні, 1933б), що також були надруковані.

І ці приклади політичного цькування відомих освітян, установ у друкованих засобах масової інформації і на підприємствах є найбільш показовими у загальній тенденції радянської пропаганди політичних репресій й боротьби з „ворогами народу”. Подібні заходи з цькуванням людей, які у більшості були прихильниками радянської влади, призводило до руйнування кар’єри й життя людини, та подальшого арешту органами НКВС й репресіям.

Фактично в суспільстві породжувалась недовіра, ворожнечість, страх. А від так поширювалось таке явище, як доноси, які не оминали нікого. Саме за допомогою доносів та наклепів виявляли педагогів, що висловлювали „ворожі погляди”, викриваючи їх як „агентів класового ворога”. Академік Єфремов С. в своєму щоденнику за 25 січня 1928 р. писав: „Черговий пароксизм – вишукування по школах поповичів і попівен і викидання їх. Такого ще не було. Шпінство, висліджування і доноси, доноси, доноси... Це, розуміється, не шовінізм, – це слугування пролетаріатові!” (Єфремов, 1997, с. 728). А на початку 1930-х років в школах учителя давали завдання дітям написати твір: „Як мої батьки ставляться до радянської влади”, „Як мої батьки саботують вступ до колгоспів” або „Як мої батьки переховують хліб” (Кондратюк, 2018, с. 457).

Радянський тоталітарний режим використовуючи це, у поєднанні з пропагандою й агітацією „боротьби з ворогами народу”, політичні репресії здійснювали величезний тиск на свідомість радянських громадян, їх психіку, як дорослих, так і дітей. Так, Григорій Леонтійович Тараненко, 1920 року народження, мешканець міста Сніжне Донецької області, згадував: „... Якось прийшовши на заняття, я почув, що на

шахті відбулася велика аварія, ... винним в ній – ворог народу – головний інженер Іоффе. Його донька, як і її подруга, донька директора шахти, вчилися в нашій школі. Вони частенько разом розмовляли й ходили на перервах. Але після аварії ситуація різко змінилась. Я спостерігав, як на перерві донька головного інженера стояла біля стінки одна, а подруга до неї близько не підходила. Діти з молодших класів бігали й кричали „Ворог народу, ворог народу”. Дівчина від цього буквально ридала, але їй ні хто не співчував й не жалів...” (Чорне, 2011, с. 2). А в інформаційній довідці про виховання дітей у школах Петрівського району Київської області та у Ольгопольському районі Вінницької області 7 квітня 1937 року повідомлялося, що на Вінниччині „Ученицу Заречанскую обвинили в пособничестве только за то, что она смотрела в окно, когда вели арестованного контрреволюционера Зинченко (из решения обкома КП(б)У” [мовою оригіналу] (ЦДАГО, ф. 1, оп. 20, спр. 7098, арк. 7). І таких прикладів можна назвати велику кількість.

Таким чином, ми бачимо, що здійснювання політичних переслідувань та цькування доби формування і становлення радянського тоталітарного режиму у 1920–1930-х роках відбувався за двома головними напрямками. Це пропаганда і агітація політичних репресій й переслідувань засобами масової інформації з одного боку та політичне цькування окремих постатей, закладів й наукових напрямків з іншого.

Головними ідеологами та „історіографами” цих процесів було вище партійне й радянське керівництво СРСР на чолі з Й. Сталіним, саме їх публікації та виступи про наростання класової боротьби й супротиву повержених класів можна розцінювати як соціальний заказ і послідовну політичну задачу спрямовану на розширення терору.

Публікації 1920–1930-х років абстрактно характеризували масштаби політичних репресій, бо дійсні розміри замовчувались. Та чисельні публікації в засобах масової інформації, як і інша офіційна література, переслідувала суцільно практичну ідеологічну мету, потрібно було не тільки обґрунтувати необхідність знищення багаточисельних „ворогів народу”, а й створити атмосферу страху, агресивності й підозрливості в суспільстві.

Тому жодна сфера життя суспільства, у тому числі й приватне, соціальні інститути, як то освіта не були вільними від ідеологічного впливу, майже усе було пронизано ідеологічною нетерпимістю, ненавистю до „ворогів народу”, виправдання державне беззаконня й свавілля. І це спостерігалось в системі освіти, в дитячому середовищі. Чого не змогли оминати і засоби масової інформації орієнтовані на школярів та студентську молодь, публікації яких мали виключно пропагандистський прикладний характер.

Окрім того, політичне цькування окремих педагогів маючи персоналізований характер, нагадувало суспільству, що „ворог” поруч, що він може бути сусідом, і даже членом родини. А від так засоби

масової інформації ставали лише орієнтирами цього процесу і спрямовували суспільство, трудові та учнівські, студентські, викладацькі колективи, родини на „боротьбу з ворогами народу”.

Дослідження дає можливість бачити які методи психологічного тиску, маніпуляцій і змін свідомості насамперед молоді й дітей притаманні радянській владі. Окрім того, ми можемо спостерігати на конкретноісторичних прикладах, як радянська влада використовує політичну пропаганду й агітацію проти власних громадян заради втримання влади.

Не можна заперечувати і те, що і в сучасному пострадянському світі ми можемо спостерігати і спостерігаємо подібні процеси. А від так аналізуючи сучасні їх вияви приділити ще більшої уваги не тільки вивченню процесам політичного переслідування і цькуванню 1920–1930-х років в УРСР, а й розробці методології боротьби й протидії цим негативним явищам сьогодні у сучасному демократичному суспільстві України, що потребує подальших зусиль науковців.

Список використаної літератури

- 1. Марочко В., Хіллінг Г.** Репресовані педагоги України: жертви політичного терору (1929–1941). К.: Науковий світ, 2003. 302 с.
- 2. Кропачев С. А.** Советская пропаганда 1937–1938 годов о масштабах массовых политических репрессий. *Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 1. Регионоведение: философия, история, социология, юриспруденция, политология, культурология.* 2011. № 2. С. 65–76.
- 3. Кропачев С. А.** „Большой террор” и его жертвы в зеркале советской пропаганды 1937–1938 годов. *Российская история.* 2011. № 2. С. 116–124.
- 4. Попова О. Ю.** „Ворожі практики”: досвід інтерпретації кореспондентами газети „Соціалістичний Донбас” (1936–1938). *Нові сторінки історії Донбасу.* 2011. Кн. 20. С. 95–106.
- 5. Бривко М. В.** Радянська пропаганда 1937–1938 роках про політичні репресії. *Нові сторінки історії Донбасу.* 2016. Кн. 25. С. 179–189.
- 6. Бривко М. В.** Політичні репресії 1937–1938 років на сторінках освітніх друкованих видань як елемент пропаганди. *Мас-медіа на зламі епох: реалії та перспективи розвитку: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції.* Старобільськ: ДЗ „ЛНУ ім. Тараса Шевченка”, 2018. С. 85–94.
- 7. День преси.** *Народний учитель.* 1927. № 18 (122). (5 травня). С. 1.
- 8. Маркова С. В.** Суспільно-політичні зміни в українському селі у контексті формування комуністичної системи (1917–1933 рр.): дис. ... докт. іст. наук: 07.00.01. Кам’янець-Подільський, 2015. 534 с.
- 9. Про хиби** партійної роботи і заходи ліквідації троцькістської та інших дворушників. Доповідь тов. Сталіна на Пленумі ЦК ВКП(б) 3 березня 1937 року. *Шлях до знання.* 1937. 4 квітня (№ 10). С. 1–5.
- 10. Про хиби** партійної роботи і заходи ліквідації троцькістської та інших дворушників. Доповідь тов. Сталіна на Пленумі ЦК ВКП(б)

3 березня 1937 року. *За більшовицькі педкадри*. 1937. 4 квітня (№ 8). С. 1–4. **11. Про хиби** партійної роботи і заходи ліквідації троцькістської та інших дворушників. Доповідь тов. Сталіна на Пленумі ЦК ВКП(б) 3 березня 1937 року. *Комуністична освіта*. 1937. № 3 (березень). С. 1–20. **12. Лубянка**. Сталин и Главное управление госбезопасности НКВД. Архив Сталина. Документы высших органов партийной и государственной власти. 1937–1938 / под ред. акад. А. Н. Яковлева; сост. В. Н. Хаустов, В. П. Наумов, Н. С. Плотникова. М.: МФД, 2004. 736 с. **13. Процесс** антисоветского троцкистского центра. *Известия*. 1937. 24 января (№ 21). С. 2–3; 25 января (№ 22). С. 2–3; 26 января (№ 23). С. 2–4; 27 января (№ 24). С. 2–3; 28 января (№ 25). С. 2–4; 29 января (№ 26). С. 2–5; 30 января (№ 27). С. 1–3. **14. Троцкистские** изверги, душители народа. *Известия*. 1937. 26 января (№ 23). С. 1. **15. Врагов** народа, изменников Родины, наймитов фашизма – стереть с лица Земли! *Известия*. 1937. 26 января (№ 23). С. 4. **16. Люті вороги**, зрадники Батьківщини. *Юний піонер*. 1937. 24 січня (№ 9). С. 1. **17. Почався** процес антирадянського троцькістського центра. *Юний піонер*. 1937. 24 січня (№ 9). С. 4. **18. Вирок** народу. *Юний піонер*. 1937. 1 лютого (№ 11). С. 1. **19. Говорить** державний обвинувач – прокурор Союзу РСР тов. А. Я. Вишинський. *Юний піонер*. 1937. 1 лютого (№ 11). С. 2. **20. Вирок**. *Шлях до знань*. 1937. 2 лютого (№ 4). С. 5. **21. У прокуратурі** Союзу РСР. *Радянський студент*. 1937. 21 січня (№ 3). С. 2. **22. Справа** „Національного центру”. *Комуніст*. 1921. 26 квітня (№ 90). С. 2. **23. До справи** „Національного центру”. *Комуніст*. 1921. 28 квітня (№ 92). С. 1. **24. Реабілітовані** історією. Харківська область. Книга 1. Ч. 1. К.–Х.: Оригінал, 2005. 800 с. **25. Гусєв В., Верба І. ...**, „Ягідки визріли потім”. (З чого почало „перековувати харківську інтелігенцію радянське правосуддя”). *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. 1995. № 1–2. С. 157–165. **26. Справа** „Спілки визволення України”. *Вісті ВУЦВК*. 1930. 9 квітня (№ 81). С. 4; 10 квітня (№ 82). С. 3; 11 квітня (№ 83). С. 3–4; 12 квітня (№ 84). С. 5–6; 13 квітня (№ 85). С. 3–4. **27. Справа** „Спілки визволення України”. *Комуніст*. 1930. 10 березня (№ 68). С. 2. **28. Кузьменко М. М.** Участь освітян в політико-ідеологічних кампаніях 20–30-х рр. ХХ ст. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія № 6. Історичні науки: Зб. наукових праць*. 2006. Вип. 3. С. 90–104. **29. Пристайко В. І., Шаповал Ю. І.** Справа „Спілки визволення України”: невідомі документи і факти. Науково-документальне видання. К.: Інтел, 1995. 448 с. **30. Кільколіх Б., Фільшитинська А.** СВУ в боротьбі за дітей. *Комуніст*. 1930. 17 березня (№ 75). С. 2. **31. Куркуленки** та поповичі – „зміна” „СВУ”. *Київський піонер*. 1930. 18 березня (№ 14). С. 2. **32. За зраду** Батьківщини – смерть. *Шлях до знання*. 1937. 16 червня (№ 17). С. 1. **33. Гнів** великого народу! *Шлях до знання*. 1937. 16 червня (№ 17). С. 2. **34. Голос** радянської інтелігенції (Із резолюції зборів вчителів шкіл шахти ім. Сталіна).

Стахановська вахта. 1938. 11 березня. С. 1. **35. Викоренити хиби** в роботі й керівництві освітою дорослих. *Шлях до знання*. 1937. 16 вересня (№ 26). С. 1. **36. Цимбал А.** Ліквідувати наслідки шкідницької діяльності ворогів. *Шлях до знання*. 1937. 16 вересня (№ 26). С. 3. **37. Вся країна** палко вітає славного соратника великого Сталіна – М. І. Єжова. *Шлях до знання*. 1937. 28 липня (№ 21). С. 1. **38. Великий радянський** народ на порох зітре ворогів. *Шлях до знання*. 1937. 16 вересня (№ 26). С. 1. **39. Яченін Л. І.** Бути на варті соціалістичної законності. *Комуніст*. 1938. 29 січня. С. 3. **40. Макаєв В.** „Классовый враг проникает в школу”. *Народное образование*. 1990. № 2. С. 142–144. **41. Кулініч О. С.** Педагогіка українського фашизму (Теорія виховання „С. В. У.”). *Комуністична освіта*. 1931. № 5–6. С. 39–40. **42. Інститут рукопису** Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Ф. 10, спр. 1076. **43. Чавдаров С.** Шкідництво на педагогічному фронті: („Педагоги” з СВУ). *Комуністична освіта*. 1931. № 5/6. С. 40–48. **44. Базікання** замість справжньої боротьби з буржуазними націоналістами. На зборах парторганізації Наркомосу УРСР. *Комуніст*. 1937. 16 вересня. С. 2. **45. Шухман С.** Буржуазні націоналісти в облнаросвіті. *Пролетарська правда*. 1937. 9 жовтня (№ 233). С. 4. **46. Очистити** Одеський університет від буржуазно-націоналістичної погані. *Чорноморська комуна*. 1937. 30 вересня (№ 225). С. 2. **47. Глейзер С.** Очистити університет від ворогів явних і замаскованих. *Соціалістичні Харківщина*. 1937. 9 січня (№ 23). С. 3. **48. Демченко Т.** Оздоровити Київський державний університет. *Комуніст*. 1938. 27 січня (№ 21). С. 2. **49. Троцькістська банда** реставраторів капіталізму / Відп. за вип. Мадфес М. К.: Видавництво ЦК ЛКСМУ „Молодий більшовик”, 1937. 174 с. **50. Спілка визволення України:** З винувального висновку в справі „СВУ”. К.: Держвидав. України, 1930. 97 с. **51. Спілка визволення України:** Стенографічний звіт судового процесу. Харків: Видавництво „Пролетар”, 1931. Т. 1. 712 с. **52. Процесс антисоветского** троцкистского центра (23–30 января 1937 года) / Отв. за вип. А. Н. Иодковский. М.: НКЮ Союза ССР Юридическое издательство, 1937. 258 с. **53. Жертвы репрессий** / отв. ред. Ю. С. Шемшученко. К.: Юринформ, 1993. 275 с. **54. П.-Й. Заслужена кара.** *Радянський студент*. 1937. 7 лютого (№ 4). С. 1. **55. Расстрелять** торговцев родиною. *Стахановская вахта*. 1937. 29 января (№ 23). С. 4. **56. Пильність** насамперед. *Юний піонер*. 1937. 15 квітня (№ 36). С. 1. **57. Ілленко В.** Загострити більшовицьку пильність студентів КОМВИШУ. *Пролетарська правда*. 1933. 20 липня (№ 155). С. 2. **58. Кліцаков І. О.** Підготовка і виховання учительських кадрів на Україні (1927–1937 рр.). *Український історичний журнал*. 1990. № 2. С. 57–69. **59. Протест проти** виступів Єфремовщини. *Народній учитель*. 1928. 18 листопада (№ 48). С. 1. **60. Н. Н.** Єфремовщину засуджено. *Народній учитель*. 1928. 19 грудня (№ 51). С. 2. **61. Хвиля А.** Союз визволення України – загин

світового фашизму. *Комуніст*. 1930. 10 лютого (№ 40). С. 3.

62. Хвиля А. За більшовистську пильність на фронті творіння української культури. *Комуністична освіта*. 1933. № 5. С. 3–10.

63. Хвиля А. Знищити націоналістичне коріння на мовному фронті. *Комуністична освіта*. 1933. № 6. С. 16–27.

64. Тарапон О. Формування ціннісних орієнтирів українського радянського суспільства в умовах політичних та соціокультурних трансформацій 1920–1930-х рр. *Етнічна історія народів Європи*. 2014. Вип. 44. С. 145–150.

65. Крупському не місце серед радянських науковців. *Пролетарська правда*. 1937. 24 вересня (№ 221). С. 4.

66. До кінця розплутати кубло буржуазних націоналістів у медичному інституті. *Пролетарська правда*. 1937. 24 вересня (№ 221). С. 4.

67. Плямуємо дворушника – петлюрівця Крупського. *Пролетарська правда*. 1937. 26 вересня (№ 222). С. 4.

68. Буржуазного націоналіста Крупського знято з роботи. *Пролетарська правда*. 1937. 28 вересня (№ 224). С. 4.

69. Амосова К. „Великий терор” 1936–38 років серед академічної спільноти Київського медичного університету. Частина II. *Національний медичний університет імені О. О. Богомольця*. URL: <http://nmu.ua/nmu-175/kateryna-amosova-velykuy-terror-1936-38-rokiv-sered-akademichnoyi-spilnoty-kyuivskogo-medychnogo-universytetu-chastyna-ii/>.

70. ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 49863фп, том 1.

71. Доннер Я. Шкідлива безтурботність. Про журнал „Комуністична освіта”. *Комуніст*. 1937. 9 червня (№ 131). С. 3.

72. Пустицький Ю., Козерацький М. Викорчувати з державного університету буржуазних націоналістів і їх підсобників. *Більшовик*. 1937. 28 вересня (№ 224). С. 2.

73. ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 50021фп.

74. Климов А. З історії вищої педагогічної освіти на Луганщині: 30-ті роки ХХ ст. *Краєзнавство*. 2009. № 1–2. С. 228–234.

75. Затонський В. П. Про вчителів та школу. (Промови). Харків: Радянська школа, 1925. 228 с.

76. Скуратівський Д. Проти „біологізації” колективізму. *Український вісник рефлексології та експериментальної педагогіки*. 1930. № 3–4. С. 85–92.

77. Письмо т. Сталина и методологическая бдительность на педологическом фронте. *Педология*. 1931. № 5–6. С. 1–2.

78. Історія української школи і педагогіки: хрестоматія / уклад.: О. О. Любар; за ред. В. Г. Кременя. К.: Знання, 2005. 767 с.

79. Народное образование в СССР. Сборник документов (1917–1973 гг.). / сост.: А. А. Абакумов, Н. П. Кузин, Ф. И. Пузырев, Л. Ф. Литвинов. М.: Педагогика, 1974. 560 с.

80. Остаточо ліквідувати залишки педології. *Соціалістична Харківщина*. 1936. 11 листопада (№ 258). С. 1.

81. Костюк Г. Теорія і практика педологічної псевдонауки. *Комуністична освіта*. 1936. № 8. С. 146–156.

82. Хаїт І. А. Про знахарів, які претендували на звання учених. *Комуністична освіта*. 1936. № 7. С. 59–63.

83. Хаїт І. А. Про псевдонауку педологію. *Комуністична освіта*. 1936. № 8. С. 120–140.

84. Волинський П. Про наскоки педологів на проблеми уроку. *Комуністична освіта*. 1936. № 10. С. 102–108.

85. Штівельман М.,

Турбовська С. З шкідливої практики педологічної роботи. *Комуністична освіта*. 1936. № 8. С. 156–160. **86. Шаповал Ю. І.** У ті трагічні роки: сталінізм на Україні. К.: Політвидав України, 1990. 143 с. **87. Про деякі помилки на теоретичному фронті.** З промови тов. П. П. Любченко на Пленумі ЦК ЛКСМУ. *Вісті ВУЦВК*. 1933. 6 липня (№ 150). С. 3–4. **88. Про націоналістичні ухили в лавах української парторганізації та про завдання боротьби з ними.** Резолюція зборів Харківського міського партактиву на доповідь тов. М. М. Попова 9 липня 1933 року. *Вісті ВУЦВК*. 1933. 11 липня (№ 154). С. 1. **89. Про націоналістичні ухили в лавах української парторганізації та про завдання боротьби з ними.** Доповідь секретаря ЦК КП(б)У тов. М. М. Попова на зборах Харківського партактиву 9 липня 1933 року. *Вісті ВУЦВК*. 1933. 12 липня (№ 155). С. 1. **90. Єфремов С. О.** Щоденники, 1923–1929. К.: ЗАТ „Газета „РАДА””, 1997. 848 с. **91. Кондратюк О.** Нищення традиційної народної культури – головний напрямок громадської роботи радянських вчителів 1930–1940-х років. *Масавья рэпрэсіі ў ССРСР у гістарычных даследаваннях ы калектыўнай памяці: навуковы зборнік / пад рэд. А. Смаленчука і А. Кандрацюк*. Мінск: Зміцер Колас, 2018. 608 с. С. 452–467. **92. Чорне золото Григорія Тараненко.** *Сніжнянське життя*. 2011. 6 квітня (№ 26). С. 2. **93. ЦДАГО України.** Ф. 1. Оп. 20. Спр. 7098.

References

- 1. Marochko, V.,** Khillih, H. (2003). Represovani pedahohy Ukrainy: zhertvy politychnoho teroru (1929–1941) [Repressed teachers of Ukraine: victims of political terror (1929–1941)]. Kyiv: Naukovyy svit [in Ukrainian].
- 2. Kropachev, S. A.** (2011). Sovetskaya propaganda 1937–1938 godov o mashtabakh massovykh politicheskikh repressiy [Soviet propaganda of 1937–1938 on the scale of mass political repression]. *Vestnik Adygeyskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya 1: Regionovedeniye: filosofiya, istoriya, sotsiologiya, yurisprudentsiya, politologiya, kul'turologiya*, 2, 65-76 [in Russian].
- 3. Kropachev, S. A.** (2011). „Bol'shoi terror” i yego zhertvy v zerkale sovetskoy propagandy 1937–1938 godov [The Great Terror and its victims in the mirror of Soviet propaganda of 1937–1938]. *Rossiyskaya istoriya*, 2, 116-124 [in Russian].
- 4. Popova, O. U.** (2011). „Vorozhi praktyku”: dosvid interpretatsiyi korespondentamy hazety „Sotsialistychnyy Donbas” (1936–1938) [„Hostile Practices”: an Interpreter's Experience of Interpreting the Socialist Donbass Newspaper (1936–1938)]. *Novi storinky istoriyi Donbasu*, 20, 95-106 [in Ukrainian].
- 5. Bryvko, M. V.** (2016). Radyans'ka propahanda 1937–1938 rokakh pro politychni represiyi [Soviet propaganda of 1937–1938 about political repression]. *Novi storinky istoriyi Donbasu*, 25, 179-189 [in Ukrainian].
- 6. Bryvko, M. V.** (2018). Politychni represiyi 1937-1938 rokiv na storinkakh osvitnikh drukovanykh vydan' yak element propahandy [Political repression of 1937–1938 on the pages of

educational publications as an element of propaganda]. *Mas-media na zlami epokh: realiyi ta perspektyvy rozvytku: materialy Vseukrayins'koyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi*. Starobil's'k: DZ „LNU im. Tarasa Shevchenka”, 85-94 [in Ukrainian]. **7. Den' presy** (1927, May 5). [Press Day]. *Narodnyy uchytel'*, 18, 1 [in Ukrainian]. **8. Markova, S. V.** (2015). *Suspil'no-politychni zminy v ukrayins'komu seli u konteksti formuvannya komunistychnoyi systemy (1917–1933 rr.)* [Socio-political changes in the Ukrainian village in the context of the formation of the communist system (1917–1933)]. *Doctor's thesis*. Kamianets-Podilskyi [in Ukrainian]. **9. Pro khyby** partiynoyi roboty i zakhody likvidatsiyi trots'kists'koyi ta inshykh dvorushnykiv. *Dopovid' tov. Stalina na Plenumi TSK VKP (b) 3 bereznya 1937 roku* [On the omissions of party work and measures to eliminate Trotskyist and other two-handed. com. Stalin at the plenum of the Central Committee of the CPSU (b) on March 3, 1937]. (1937, April 4). *Shlyakh do znannya*, 10, 1-5 [in Ukrainian]. **10. Pro khyby** partiynoyi roboty i zakhody likvidatsiyi trots'kist's'koyi ta inshykh dvorushnykiv. *Dopovid' tov. Stalina na Plenumi TSK VKP(b) 3 bereznya 1937 roku* [On the omissions of party work and measures to eliminate Trotskyist and other two-handed. com. Stalin at the plenum of the Central Committee of the CPSU (b) on March 3, 1937]. (1937, April 4). *Za bil'shovyts'ki pedkadry*, 8, 1-4 [in Ukrainian]. **11. Pro khyby** partiynoyi roboty i zakhody likvidatsiyi trots'kist's'koyi ta inshykh dvorushnykiv. *Dopovid' tov. Stalina na Plenumi TSK VKP(b) 3 bereznya 1937 roku* [On the omissions of party work and measures to eliminate Trotskyist and other two-handed. com. Stalin at the plenum of the Central Committee of the CPSU (b) on March 3, 1937]. (1937, March). *Komunistychna osvita*, 3, 1-20 [in Ukrainian]. **12. Yakovleva, A. N.** (Eds.). (2004). *Lubyanka. Stalin i Glavnoye upravleniye gosbezopasnosti NKVD*. Arkhiv Stalina. Dokumenty vysshikh organov partiynoy i gosudarstvennoy vlasti. 1937–1938 [Lubyanka. Stalin and the Main Directorate of State Security of the NKVD. Archive of Stalin. Documents of the highest bodies of party and state power. 1937–1938]. Moskva: MFD [in Russian]. **13. Protsess** antisovetskogo trotskistskogo tsentra [The process of the anti-Soviet Trotskyist center of Izvestia]. (1937, January, 24–30). *Izvestiya*, 21, 2-3; 22, 2-3; 23, 2-4; 24, 2-3; 25, 2-4; 26, 2-5; 27, 1-3 [in Russian]. **14. Trotskistskiye** izvergi, dushiteli naroda [Trotskyist fiends, stranglers of the people]. (1937, January 26). *Izvestiya*, 23, 1 [in Russian]. **15. Vragov** naroda, izmennikov Rodiny, naymitov fashizma – steret' s litsa Zemli! [Enemies of the people, traitors to the motherland, hires of fascism – wipe off the face of the earth!]. (1937, January 26). *Izvestiya*, 23, 4 [in Russian]. **16. Lyuti** vorohy, zradnyky Bat'kivshchyny [Furious enemies, traitors to the Motherland]. (1937, January 24). *Yunyy pioner*, 9, 1 [in Ukrainian]. **17. Pochavsya** protses antyradyans'koho trots'kists'koho tsentra [The process of the anti-Soviet Trotskyist center began]. (1937, January 24). *Yunyy pioner*, 9, 4 [in Ukrainian]. **18. Vyrok** narodu [The verdict of the people]. (1937, February 1). *Yunyy pioner*, 11, 1 [in Ukrainian]. **19. Hovoryt'**

derzhavnyy obvynuvach – prokuror Soyuzu RSR tov. A. Ya. Vyshyns'kyi [State Prosecutor – Prosecutor of the USSR Union Comrade Says. AND I. Vyshinsky]. (1937, February 1). *Yunyy pioner*, 11, 2 [in Ukrainian].

20. Vyrok [Sentence]. (1937, February 2). *Shlyakh do znan'*, 4, 5 [in Ukrainian].

21. U prokuraturi Soyuzu RSR [In the Prosecutor's Office of the USSR]. (1937, January 21). *Radyans'kyi student*, 3, 2 [in Ukrainian].

22. Sprava „Natsional'noho tsentru” [The case of the National Center]. (1921, April 26). *Komunist*, 90, 2 [in Ukrainian].

23. Do spravy „Natsional'noho tsentru” [To the case of the National Center]. (1921, April 28). *Komunist*, 92, 1 [in Ukrainian].

24. Dulub, V. (Eds.). (2005). Reabilitovani istoriyeyu. Kharkivs'ka oblast' [Rehabbed by history. Kharkiv region]. (Vol. 1. Part. 1). Kyiv – Kharkiv: Oryhinal [in Ukrainian].

25. Husyev, V., & Verba, I. (1995). „Yahidka vyzyryly potim” (Z choho pochalo „perekovuvaty kharkivs'ku intelihentsiyu radyans'ke pravosuddya) [...„Berry ripe then” (From what began „to persuade the Kharkov intelligentsia Soviet justice”). *Z arkhiviv VUCHK-HPU-NKVD-KHB*, 1-2, 157-165 [in Ukrainian].

26. Sprava „Spilky vyzvolennya Ukrayiny” (1930, April, 9-13) [The case of the Union of Liberation of Ukraine]. *Visti VUTSVK*, 81, 4; 82, 3; 83, 3-4; 84, 5-6; 85, 3-4 [in Ukrainian].

27. Sprava „Spilky vyzvolennya Ukrayiny” [The case of the Union of Liberation of Ukraine]. (1930, March 10). *Komunist*, 68, 2 [in Ukrainian].

28. Kuz'menko, M. M. (2006). Uchast' osvityan v polityko-ideolohichnykh kampaniyakh 20–30-kh rr. [The participation of the educated in the political and ideological campaigns of the 20-30's of the XX century]. *Naukovyy chasopys Natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seriya 6. Istorychni nauky*. Kyiv: NPU imeni M. P. Drahomanova, 3, 90-104 [in Ukrainian].

29. Prystayko, V. I., & Shapoval, U. I. (1995). Sprava „Spilky vyzvolennya Ukrayiny”: nevidomi dokumenty i fakty. Naukovo-dokumental'ne vydannya [The case of the Union of Liberation of Ukraine: unknown documents and facts. Scientific and documentary edition]. Kyiv: Intel [in Ukrainian].

30. Kil'kolykh, B., & Fil'shytyns'ka, A. (1930, March 17). SVU v borot'bi za ditey [SVU in the fight for children]. *Komunist*, 75, 2 [in Ukrainian].

31. Kurkulenky ta popovychi – „zmina” „SVU” [Kurkulenko and Popovichi are „change” of the IED]. (1930, March 18). *Kyyivs'kyi pioner*, 14, 2 [in Ukrainian].

32. Za zradu Bat'kivshchyny – smert' [For the betrayal of the Motherland – death]. (1937, June 16). *Shlyakh do znannya*, 17, 1 [in Ukrainian].

33. Hniv velykoho narodu! [The wrath of the great people! The path to knowledge]. (1937, June 16). *Shlyakh do znannya*, 17, 2 [in Ukrainian].

34. Holos radyans'koyi intelihentsiyi (Iz rezolyutsiyi zboriv vchyteliv shkil shakhty im. Stalina) [Voice of the Soviet intelligentsia (From the resolution of the Stalin Mine School Teachers' Meeting)]. (1938, March 11). *Stakhanovs'ka vakhta*, 11, 1 [in Ukrainian].

35. Vykorenyty khyby v roboti y kerivnytstvi osvitoyu doroslykh [Eradicate failures in the work and guidance of adult education]. (1937, September 16). *Shlyakh do znannya*, 26, 1 [in Ukrainian].

36. Tsymbal, A.

(1937, September 16). Likviduvaty naslidky shkidnyts'koyi diyal'nosti vorohiv [Eliminate the effects of the enemy's harmful activity]. *Shlyakh do znannya*, 26, 3 [in Ukrainian].

37. Vsyia krayina palko vitaye slavnoho soratnyka velykoho Stalina – M. I. Yezhova [The whole country warmly welcomes the great associate of the great Stalin – M. I. Yezhova]. (1937, July 28). *Shlyakh do znannya*, 21, 1 [in Ukrainian].

38. Velykyy radyans'kyy narod na porokh zitre vorohiv [The great Soviet people are wiping out enemies in the dust]. (1937, September 16). *Shlyakh do znannya*, 26, 1 [in Ukrainian].

39. Yachenin, L. I. (1938, January 29). Buty na varti sotsialistychnoyi zakonnosti [To be on the guard of socialist legitimacy]. *Komunist*, 29, 3 [in Ukrainian].

40. Makayev, V. (1990). „Klassovyy vrag pronikayet v shkolu” [„The class enemy penetrates the school”]. *Narodnoye obrazovaniye*, 2, 142-144 [in Russian].

41. Kulinich, O. S. (1931). Pedahohika ukrayins'koho fashyzmu (Teoriya vykhovannya „S. V. U.”) [Pedagogy of Ukrainian Fascism (Theory of Education „S. V. U.”)]. *Komunistychna osvita*, 5-6, 39-40 [in Ukrainian].

42. Instytut rukopysu Natsional'noyi biblioteky Ukrayiny imeni V. I. Vernads'koho [Institute of Manuscripts of the National Library of Ukraine Vernadsky]. (F. 10, cpr. 1076) [in Russian].

43. Chavdarov, S. (1931). Shkidnytstvo na pedahohichnomu fronti: („Pedahohy” z SVU) [Pest on the pedagogical front: („Educators” with IED)]. *Komunistychna osvita*, 5/6, 40-48 [in Ukrainian].

44. Bazikannya zamist' spravzhn'oyi borot'by z burzhuaznyimi natsionalistamy. Na zborakh partorhanizatsiyi Narkomosu URSR [Chatting instead of a genuine fight against bourgeois nationalists. At the meeting of the Party Organization of the People's Commissar of the USSR]. (1937, September 16). *Komunist*, 16, 2 [in Ukrainian].

45. Shukhman, S. (1937, October 9). Burzhuazni natsionalisty v oblnarosviti [Bourgeois nationalists in the world-wide]. *Proletars'ka pravda*, 233, 4 [in Ukrainian].

46. Ochystyty Odes'kyy universytet vid burzhuazno-natsionalistychnoyi pohani [Clear the University of Odessa from the bourgeois-nationalist bad]. (1937, September 30). *Chornomors'ka komuna*, 225, 2 [in Ukrainian].

47. Hleyzer, S. (1937, January 9). Ochystyty universytet vid vorohiv yavnykh i zamaskovanykh [Cleanse the University of the Enemies Explicit and Disguised]. *Sotsialistychni Kharkivshchyna*, 23, 3 [in Ukrainian].

48. Demchenko, T. (1938, January 27). Ozdorovyty Kyivskyy derzhavnyy universytet [Recover Kyiv State University]. *Komunist*, 21, 2 [in Ukrainian].

49. Madfes, M. (Eds.) (1937). Trots'kist-s'ka banda restavrovat' kapitalizmu [Trotskyist gang of restorers of capitalism]. Kyev: Vydavnytstvo TSK LKSMU „Molodyy bil'shovyk” [in Ukrainian].

50. Spilka vyzvolennya Ukrayiny: Z vynuval'noho vysnovku v spravi „SVU” [Liberation Union of Ukraine: From the guilty verdict in the IED case]. (1930). Kyev: Derzhvydav. Ukrayiny [in Ukrainian].

51. Spilka vyzvolennya Ukrayiny: Stenohrafichnyy zvit sudovoho protsesu [Liberation Union of Ukraine: Verbatim Report of the Trial]. (1931). Tom 1. Kharkiv: Vydavnytstvo „Proletar” [in Ukrainian].

52. Iodkovskiy, A. N. (Eds.) (1937). Protsess antisovetskogo trotskistskogo

tsentra (23-30 yanvarya 1937 goda) [The process of the anti-Soviet Trotskyist center (January 23-30, 1937)]. Moskva: NKYU Soyuz SSR Yuridicheskoye izdatel'stvo [in Russian]. **53. Shemshuchenko, U. S.** (Eds.). (1993). Zhertvy repressiy [Victims of repression]. Kyev: Yurinform [in Russian]. **54. P.-Y.** (1937, February 7). Zasluzhena kara [Well deserved punishment]. *Radyans'kyy student*, 4, 1 [in Ukrainian]. **55. Rasstrelyat'** torgovtsev rodinoy [Shoot the merchants of the homeland]. (1937, January 29). *Stakhanovskaya vakhta*, 23, 4 [in Russian]. **56. Pyl'nist'** nasampered [Vigilance first and foremost]. (1937, April 15). *Yunyuy pioner*, 36, 1 [in Ukrainian]. **57. Illenko, V.** (1933, July 20). Zahostryty bil'shovyt's'ku pyl'nist' studentiv KOMVYShu [To sharpen the Bolshevik vigilance of the students of KOMVYSH]. *Proletars'ka pravda*, 155, 2 [in Ukrainian]. **58. Klitsakov, I. O.** (1990). Pidhotovka i vykhovannya uchytel's'kykh kadriv na Ukrayini (1927–1937 rr.) [Training and education of teachers in Ukraine (1927–1937)]. *Ukrayins'kyy istorychnyy zhurnal*, 2, 57-69 [in Ukrainian]. **59. Protest** proty vystupiv Yefremovshchyny [Protest Against Ephraim's Speeches]. (1928, November 18). *Narodniy uchytel'*, 48, 1 [in Ukrainian]. **60. N. N.** (1928, December 19). Yefremovshchynu zasudzheno [Ephraim is condemned]. *Narodniy uchytel'*, 51, 2 [in Ukrainian]. **61. Khvylya, A.** (1930, February 10). Soyuz vyzvolennya Ukrayiny – zahin svitovoho fashyzmu [The Union of Liberation of Ukraine is a detachment of world fascism]. *Komunist*, 40, 3 [in Ukrainian]. **62. Khvylya, A.** (1933). Za bil'shovyst's'ku pyl'nist' na fronti tvorinnya ukrayins'koyi kul'tury [For the Bolshevik vigilance at the front of the creation of Ukrainian culture]. *Komunistychna osvita*, 5, 3-10 [in Ukrainian]. **63. Khvylya, A.** (1933). Znyshchyty natsionalistychne korinnya na movnomu fronti [Destroy nationalist roots on the linguistic front]. *Komunistychna osvita*, 6, 16-27 [in Ukrainian]. **64. Tarapon, O.** (2014). Formuvannya tsinnisnykh oriyentyriv ukrayins'koho radyans'koho suspil'stva v umovakh politychnykh ta sotsiokul'turnykh transformatsiy 1920–1930-kh rr. [The Formation of Valuable Landmarks of Ukrainian Soviet Society in the Conditions of Political and Sociocultural Transformations of the 1920s–1930s]. *Etnichna istoriya narodiv Yevropy*, 44, 145-150 [in Ukrainian]. **65. Krups'komu** ne mistse sered radyans'kykh naukovtsiv [Krupsky is not a place among Soviet scientists]. (1937, September 24). *Proletars'ka pravda*, 221, 4 [in Ukrainian]. **66. Do** kintsya rozplutaty kublo burzhuaznykh natsionalistiv u medychnomu instytuti [Until the end, unravel the bourgeois nationalist cube at the Medical Institute]. (1937, September 24). *Proletars'ka pravda*, 221, 4 [in Ukrainian]. **67. Plyamuyemo** dvorushnyka – petlyurivtsya Krups'koho [We spot a two-armed – Petluray Krupsky]. (1937, September 26). *Proletars'ka pravda*, 222, 4 [in Ukrainian]. **68. Burzhuaznoho** natsionalista Krups'koho znyato z roboty [The bourgeois nationalist Krupsky was dismissed]. (1937, September 28). *Proletars'ka pravda*, 224, 4 [in Ukrainian]. **69. Amosova, K.** (2018). „Velykyy teror” 1936-38 rokiv sered akademichnoyi spil'noty Kyyivs'koho medychnoho universytetu [The Great Terror of 1936-38 among the academic

community of Kyiv Medical University]. (Part II). Retrieved from <http://nmu.ua/nmu-175/kateryna-amosova-velykyj-terror-1936-38-rokiv-sered-akademichnoyi-spilnoty-kyyvskogo-medychnogo-universytetu-chastyna-ii/> [in Ukrainian]. **70. HDA SBU.** (F. 6, spr. 49863fp, t. 1) [in Russian]. **71. Donner, Y.** (1937, June 9). Shkidlyva bezturbotnist'. Pro zhurnal „Komunistychna osvita” [Harmful carelessness. About the journal „Communist Education”]. *Komunist*, 131, 3 [in Ukrainian]. **72. Pustytskyi, Y., & Kozerats'kyi, M.** (1937, September 28). Vykorchuvaty z derzhavnoho universytetu burzhuznykh natsionalistiv i yikh pidsobnykiv [To eradicate bourgeois nationalists and their accomplices from the State University]. *Bil'shovyk*, 224, 2 [in Ukrainian]. **73. HDA SBU.** (F. 6, spr. 50021fp) [in Russian]. **74. Klymov, A.** (2009). Z istoriyi vyshchoyi pedahohichnoyi osvity na Luhanshchyni: 30-ti roky KHKH st. [From the history of higher pedagogical education in Luhansk region: 30-ies of XX century]. *Krayeznavstvo*, 1-2, 228-234 [in Ukrainian]. **75. Zaton's'kyi, V. P.** (1925). *Pro vchyteliv ta shkolu. (Promovy)* [About teachers and school. (Speeches)]. Kharkiv: Radyans'ka shkola [in Ukrainian]. **76. Skurativ's'kyi, D.** (1930). Proty „biolohizatsiyi” kolektyvizmu [Against the „biologization” of collectivism]. *Ukrayins'kyi visnyk refleksolohiyi ta eksperymental'noyi pedahohiky*, 3-4, 85-92 [in Ukrainian]. **77. Pis'mo** t. Stalina i metodologicheskaya bditel'nost' na pedologicheskome fronte [Comrade Stalin's letter and methodological vigilance on the pedological front]. (1931). *Pedologiya*, 5-6, 1-2 [in Russian]. **78. Kremenya, V. H.** (Eds.) (2005). *Istoriya ukrayins'koyi shkoly i pedahohiky: Khrestomatiya* [History of Ukrainian school and pedagogy: Reader]. Kyev: Znannya [in Ukrainian]. **79. Abakumov, A. A.** (Eds.) (1974). *Narodnoye obrazovaniye v SSSR. Sbornik dokumentov (1917–1973 gg.)* [Public education in the USSR. Collection of documents (1917–1973 gg.)]. Moskva: Pedagogika [in Russian]. **80. Ostatochno** likviduvaty zalyshky pedolohiyi [Ultimately eliminate the remnants of pedology]. (1936, November 11). *Sotsialistychna Kharkivshchyna*, 258, 1 [in Ukrainian]. **81. Kostyuk, H.** (1936). Teoriya i praktyka pedolohichnoyi psevdonauky [The theory and practice of pedological pseudoscience]. *Komunistychna osvita*, 8, 146–156 [in Ukrainian]. **82. Khayit, I. A.** (1936). Pro znakhariv, yaki pretendували на zvan'ya uchenykh [About the sorcerers who claimed the title of scientists]. *Komunistychna osvita*, 7, 59-63 [in Ukrainian]. **83. Khayit, I. A.** (1936). Pro psevdonauku pedolohiyu [About pseudoscience pedology]. *Komunistychna osvita*, 8, 120-140 [in Ukrainian]. **84. Volyn's'kyi, P.** (1936). Pro naskoky pedolohiv na problemy uroku [On the pedologists' onsets on the problems of the lesson]. *Komunistychna osvita*, 10, 102-108 [in Ukrainian]. **85. Shtivel'man, M., & Turbovs'ka, S.** (1936). Z shkidlyvoyi praktyky pedolohichnoyi roboty [From the harmful practice of pedological work]. *Komunistychna osvita*, 8, 156-160 [in Ukrainian]. **86. Shapoval, Y. I.** (1990). U ti trahichni roky: stalinizm na Ukrayini [In those tragic years: Stalinism in

Ukraine]. Kyiv: Polityvydav Ukrayiny [in Ukrainian]. **87. Pro** deyaki pomylyky na teoretychnomu fronti. Z promovy tov. P. P. Lyubchenko na Plenumi TSK LKSMU [Some errors on the theoretical front. From the speech of Comrade. PP Lyubchenko at the Plenum of the Central Committee of the LKSMU]. (1933, July 6). *Visti VUTSVK*, 150, 3-4 [in Ukrainian]. **88. Pro natsionalistychni** ukhyly v lavakh ukrayins'koyi partorhanizatsiyi ta pro zavdannya borot'by z nymy. Rezolyutsiya zboriv Kharkivs'koho mis'koho partaktyvu na dopovid' tov. M. M. Popova 9 lypnya 1933 roku [About nationalist biases in the ranks of the Ukrainian party organization and the task of combating them. Resolution of the Meeting of the Kharkiv City Party Committee on the report of Comrade M. M. Popov July 9, 1933]. (1933, July 11). *Visti VUTSVK*, 154, 1 [in Ukrainian]. **89. Pro natsionalistychni** ukhyly v lavakh ukrayins'koyi partorhanizatsiyi ta pro zavdannya borot'by z nymy. Dopovid' sekretarya TSK KP(b)U tov. M. M. Popova na zborakh Kharkivs'koho partaktyvu 9 lypnya 1933 roku [About nationalist biases in the ranks of the Ukrainian party organization and the task of combating them. Report of the Secretary of the CC CP (b) in Com. M. M. Popov at the meeting of the Kharkov Party Committee on July 9, 1933]. (1933, July 12). *Visti VUTSVK*, 155, 1 [in Ukrainian]. **90. Yefremov, S. O.** (1997). Shchodennyky, 1923–1929 [Diaries, 1923–1929]. Kyev: ZAT „Hazeta „RADA”” [in Ukrainian]. **91. Kondratyuk, O.** (2018). Nyshchennya tradytsiynoyi narodnoyi kul'tury – holovnyy napryamok hromads'koyi roboty radyans'kykh vchyteliv 1930–1940-kh rokiv [The destruction of traditional folk culture was the main focus of the Soviet teachers' social work in the 1930s–1940s]. *Masavyja represii ũ SSSR u historychnykh dasliedavanniach y kaliektyŭnaj pamiaci: naukovy zbornik*. Minsk: Zmicier Kolas, 452-467 [in Ukrainian]. **92. Chorne zoloto** Hryhoriya Taranenko [Grigory Taranenko's Black Gold]. (2011, April 6). *Snizhnyans'ke zhyttya*, 26, 2 [in Russian]. **93. TSDAHO** Ukrayiny [CDAGO of Ukraine]. (F. 1, op. 20, cpr. 7098) [in Russian].

Бривко М. В. Політичне цькування та „боротьба з ворогами народу” в системі освіти УРСР 1920–1930-х рр.

Сучасне положення та розвиток суспільства усе частіше говорить нам про певні тенденції поширення політичного переслідування та цькування насамперед громадських і політичних діячів, у тому числі і в системі освіти. А відтак, запропонована тема дослідження є не менш важливою і актуальною і сьогодні. Дослідження охоплює не тільки публікації суспільно-політичних або спеціалізованих освітніх чи дитячих засобів масової інформації, а й конкретно-історичні приклади політичного переслідування і цькування представників системи освіти 1920–1930-х років, що дає більш глибоке розуміння і можливість вивчення механізмів і виявів цього негативного явища у ході проведення так званої „боротьби з ворогами народу”. Методологія дослідження спирається на принципи об'єктивності, системності, історизму,

діалектики та міждисциплінарності. Дослідження базується на історичних і історико-педагогічних методах.

Наведені приклади політичного переслідування та цькування представників освіти різного рівня у публікаціях засобів масової інформації суспільно-політичного значення, таких як „Ізвестія”, „Комуніст”, „Пролетарська правда”, або вузькоспеціалізованих й профільних освітніх виданнях, наприклад, „Шлях освіти”, „Шлях до знання”, „Київський піонер”, „Народній учитель”, яскраво розкривають сутність більшовицького режиму та подають намагання радянської влади використати свідомість громадян у боротьбі з так званими „ворогами народу”, його зверхність над громадськими правами своїх же громадян. Доповненням до публікацій є інші історичні джерела, що демонструють політичне цькування освітян (Скрипник М., Крупський О., Єфремов С., Дурдуківський В. та інші) у виступах партійних радянських діячів на різних зібраннях та мітингах. Окрім того, ми можемо бачити як радянська влада використовує політичну пропаганду й агітацію проти власних громадян заради втримання влади.

Це дає можливість не тільки бачити які методи психологічного тиску, маніпуляцій і змін свідомості насамперед молоді й дітей притаманні радянській владі, а й аналізуючи сучасні їх вияви розробити методологію боротьби з цими негативними явищами у демократичному суспільстві, що і потребує подальших зусиль науковців.

Ключові слова: політичні переслідування, цькування, пропаганда, агітація, репресії, освіта, засоби масової інформації, 1920–1930 рр., УРСР.

Бривко Н. В. Политическая травля и „борьба с врагами народа” в системе образования УССР 1920–1930-х гг.

Современное положение и развитие общества все чаще говорит нам про определенные тенденции расширения политических преследований и травли прежде всего общественных и политических деятелей, в том числе и в системе образования. Поэтому предложенная тема исследования является не менее важной и актуальной и сегодня.

Исследование охватывает не только публикации общественно-политических или специализированных образовательных или детских средств массовой информации, но и конкретно-исторические примеры политических преследования и травли представителей системы образования 1920-1930-х годов, что дает нам более глубокое понимание и возможность изучения механизмов и проявлений этого негативного явления в ходе проведения так называемой „борьбы с врагами народа”.

Методология исследования опирается на принципы объективности, системности, историзма, диалектики и междисциплинарности. Базируясь на исторических и историко-педагогических методах исследования.

Приведенные примеры политических преследования и травли представителей образования разного уровня в публикациях массовой информации общественно-политического значения, таких как „Известия”, „Коммунист”, „Пролетарская правда”, или узкоспециализированные и профильные педагогические издания, например „Путь образования”, „Путь к знанию”, „Киевский пионер”, „Народный учитель” ярко раскрывают сущность большевистского режима и подают стремление советской власти использовать сознание граждан в борьбе с так называемыми „врагами народа”, его превосходство над гражданскими правами своих же граждан.

Дополнением к публикациям являются разные исторические источники, которые демонстрируют политическую травлю педагогов (Скрипник Н., Крупский А., Ефремов С., Дурдуковский В. И другие) в выступлениях партийных советских деятелей на разных собраниях и митингах. Кроме того, мы можем видеть как советская власть использует пропаганду и агитацию против своих граждан ради удержания власти.

Это дает возможность не только видеть какие методы психологического давления, манипуляции и изменений сознания прежде всего молодежи и детей присущи советской власти, а и анализируя современные их проявления разработать методологию борьбы с этими негативными явлениями в демократическом обществе, что потребует дальнейших усилий ученых.

Ключевые слова: политическое преследование, травля, пропаганда, агитация, репрессии, образования, средства массовой информации, 1920–1930-е годы, СССР.

Bryvko M. V. Political persecution and repression of teachers in the Ukraine SSR in the 1920–1930-s.

The current state and development of society is increasingly telling us about certain trends in the spread of political persecution and harassment, especially by public and political figures, including in the education system. And yes, the proposed research topic is equally important and relevant today. The study covers not only publications of socio-political or specialized educational or children's media, but also specific historical examples of political persecution and harassment of representatives of the education system of the 1920–1930s, which gives a deeper understanding and possibility of studying the mechanisms and manifestations of this negative phenomenon in during the so-called „fight against the enemies of the people”. The methodology of the study is based on the principles of objectivity, systematically, historicism, dialectics and interdisciplinary. And the research is based on historical and historical-pedagogical methods.

Examples of political persecution and harassment of education at various levels in media of social and political importance, such as „Izvestia”, „Communist”, „Proletarian Truth”, or specialized and specialized educational

publications, such as „The Path of Education”, „The Path note”, „Kyiv Pioneer”, „People's Teacher” vividly reveal the essence of the Bolshevik regime and present the efforts of the Soviet authorities to use the consciousness of citizens in the fight against the so-called „enemies of the people”, supremacy over the public rights of their own citizens. Additions to the publications are various historical sources that demonstrate the political persecution of the educators (Skrypnyk M., Krupsky O., Efremov S., Durdukivsky V. and others) in the speeches of party Soviet figures at various meetings and rallies. In addition, we can see how the Soviet authorities use political propaganda and agitation against their own citizens to retain power.

This makes it possible not only to see what methods of psychological pressure, manipulations and changes of consciousness, especially of young people and children, are inherent in the Soviet power, but also to analyze their present manifestations to develop a methodology for combating these negative phenomena in a democratic society, which needs further efforts of scientists.

Key words: political persecution, harassment, propaganda, agitation, repression, education, mass media, 1920–1930, USSR.

Стаття надійшла до редакції 09.11.2020 р.

Прийнято до друку 13.11.2020 р.

Рецензент – д. і. н., проф. Набока О. В.